

Panggep isnan Karbengan isnan Panangsanikwa is Laing ya Nainsigudan ay Kaamuan

Nan nainsigudan ay kaamuan, nan kailaan di sigod ay ugali, ya nan karbengan isnan panangsanikwa is laing

Nan nainsigudan ay kaamuan et sya nan gintek, kabaelan ay ikkan, napabaro ya am-in ay maik-ikkan isnan ili ay inaramid nan nainsigudan ay umili ya il-ili. Nan pay abes kabayaan nan sigod ay ugali modya kultura et sya nan deyda natke-natken ay maiila ya magen-an ay kailaan nan nainsigudan ay kaamuan ya ugali.

Kaspangarigan, nan gintek ya ik-ikkan nan nainsigudan ay umili ya il-ili isnan usal di mulmula ay makaagas et nainsigudan ay kaamuan di ili, daet nan sigod ay sala, kankanta, ya dolowing et datuna nan kabayaan nan sigod ay kultura. Nan sigod ay sapsapuwen di ima (kaneg nan inabel, nalaga, nadamili) et paliso ay nainsigudan ay kaamuan nan inikkanda ay nangsapo) ya kabayaan di nainsigudan ay kultura.

Nan karbengan isnan panangsanikwa is laing et protektarana na nan sinapon nan utek di ipugao, maitapi nan sekreto isnan nas-et ay produkto ya inikkanda tapno malakwan, nan daniw, kankanta ya tapin di kabayaan di ugali, inimbento, inset ay dolowing modya simbolo, ngadan ya tapin nan maus-usal isnan bisnis.

Isnan kaaduan ay pagilian, nan karbengan isnan panangsanikwa is laing et protektarana nan natke-natken ay linteg para isnan karbengan isnan panangsanikwa is laing, kaneg nan linteg di pagilian isnan *patents, copyright, designs* ya *trademarks*. Datuna ay linlinteg nan mangpalubos isnan kakwa isnan karbengan isnan panangsanikwa is laing ay mangiyadi isnan teken ay mang-kopya modya mang-usal isdana ay maid pammalubos ken daida.

Ilaen nan aptik ay pabuya, “Panggep is Nainsigudan ay Kaamuan ya Karbengan isnan Panangsanikwa is Laing – nan kapadasan nan Yakuanoi” ay istolyan nan umili ay Yakuanoi – ay esay binoliw ay nainsigudan ay ili – isnan inikkanda ay nangprotektar isnan kinabaknang da manipud isnan nainsigudan ay kaamuan da.

Wada nan adi kaibagay isnan nainsigudan ay kaamuan ya nan kabuayaan nan sigod ay ugali nu ikumpara isnan karbengan isnan panangsanikwa is laing. Numanpay wada ay nababay nan nainsigudan ay kaamuan ya sigod ay ugali ulay maid pay laeng nan karbengan para isnan panangsanikwa is laing, egay kaibilbilang nan kaaduan ken datuna ay mabalin ay protektaran di linteg tay adi da pumasa isnan kanan da ay ikakkan koma di mabalin ay protektaran di linteg, kaneg nan masapul ay nalawag nu sino nan ipugao ay nangsapo, tungo na ay nasapo ya maid inmuana ay issun nan nasapo sapay maagtan is mangprotektar ay *copyright*, ya maipaila ay baro ay nasapo ay maid is-isuna para isnan proteksyon di *patent*.

Ngem ulay nu ado nan menkulangan nan karbengan isnan panangsanikwa is laing ay mangsalaknib is nainsigudan ay kaamuan ya nan kailaan di sigod ay ugali, nan nawawada ay linlinteg di karbengan isnan panangsanikwa is laing et mabalin kayet ay usalen ay mangprotektar ya mangpadur-as is nan nawawada ay binoliw ya es-esten nan nainsigudan ay umili ya il-ili.

Nan Organisasyon di Karbengan isnan Panangsanikwa is Laing modya World Intellectual Property Organization (WIPO) et wada nan es-esten da ay addang modya proseso ay manggandat ay mawada ma-us-usal ay linlinteg isnan international (para isnan am-in ay ili ya umili isnan batawa) ta maprotektaran nan nainsigudan ay kammuan, kabuayaan di sigod ay ugali modya kultura ya nan natural ay kinabaknang di ili. Nan naayda ay katulagan et maalamid ya maikkan isnan WIPO Intergovernmental Committee on Intellectual Property and Genetic Resources, Training Knowledge and Folklore (IGC).

Ilaen nan aptik ay dokumento panggep isnan IGC para isnan tapin di kagtekan nan Committee ya ikkan ay maitapis nan ik-ikkan tona.

Makabadang nan Linteg di Karbengan isnan Panangsanikua is Laing ay mangsalaknib ya mangi-promote snan nainsigudan ay ugali modya kultura

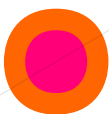
Wada nan nainsigudan ay ili ad Australia ay nakisilpo isnan esang ay uskilaan (university) ta mensapo da is agas ay manglapped is sakit ay mausal nan esek ay nabayag ay ususalen nan ili is katew-e-tew-en.

Nan nainsigudan ay mensamsama modya mengalgasdin ad Peru et wada nait-itken ay patatas da ay gawis nan laman ya kalidad na. Ninusal da as ngadan para isna (trademark) et nakabadang ay mai-promote ya malako nan patatas da is nangatngato ay gatad.

Id Ghana, sinimpa da nan linteg di copyright da tapno maiyadi ya maipasaldeng nan kokompanya ay mangkompokopya isnan bukod ya nait-itken ay itsulan nan inabel nan nainsigudan ay umili.

Datona et tolo et kedeng ay kailaan nan mabalin ay ikkan nan nainsigudan ay umili ya il-ili ay maka-ganab isnan sisteman di karbengan para isnan panangsanikwa is laing. Adi kayat tona ay kanan ay nan linteg di karbengan isnan panangsanikua is laing et mabalin ay mausal para isnan am-in ay kasapulan nan nainsigudan ay umili ya il-ili.

Ngem nabalor ya importante nu mausal ay nalaing nan sisteman di karbengan isnan panangprotektar is panangsanikwa is laing. Nu mausal na, mabalin ay maiyadi nan panang-usal nan teken ay umili, kompanya modya organisasyon ay mengalansyaan para isnan bokod da nan nainsigudan ay kaamuan ya kultura ay maid pammalubos

di ili (para laeng isnan bukod da ay paggawisan). Mabalin gedan ay nan ili nan makaado ay mang-usal ya mengalansya isnan pangkabagian ay balor nan naayda produkto ya serbisyo ay nasapo ya napadur-as manipud isnan nainsigudan ay kultura.

Para isnan ad-ado pay ay kaamuan isnan ikkan nan nainsigudan ay umili ay wadas nan bisnis isnan ili ay maka-adal ya makaganab isnan sistemang di karbengan isnan panangsanikwa is laing, ulay isnan online modya internet, ilaen nan “intellectual property tips” para isnan nainsigudan ay banan-eg ya dakkel-bassit ay bisnis (SMEs), ya nan isuloda isnan ikkan ay mangprotektar ya padur-as isnan nainsigudan ay produkto ya serbisyo isnan online.

Nu maawatan nan ikakkan nan karbengan isnan panangsanikwa is laing, nalaklaka nan ikkan ay mangisigurado is datuna:

- Mangprotektar isnan nainsigudan ay kaamuan ya nan kailaan di sigod ay ugali modya nainsigudan ay kultura
- Mangpadur-as isnan produkto ya serbisyo ay nakabasar isnan nainsigudan ay kaamuan ya nainsigudan ay kultura – nu kayat ay ikkan datuna;
- Mangipasaldeng isnan teken ay mang-usal isnan sistemang di karbengan isnan panangsanikwa is laing ay mang-agaw isnan panangsanikwa isnan sinapo ya inimbento da ay nausal nan nainsigudan ay kaamuan ya nainsigudan ay kultura ay egay da alan nan usto ay legal ay pammalubos; ya
- Maak-akitan nan libli ay panang-us-usal di teken isnan epdas gawis ay nasasapo ay usal di nainsigudan ay kaamuan ya sigod ay kultura isnan mailaklako ay produkto isnan paglakuan isnan pagilian ya isnan tapin di ili isnan batawa modya isnan *international*.

World Intellectual Property Organization
34, chemin des Colombettes
P.O. Box 18
CH-1211 Geneva 20
Switzerland

Tel: +41 22 338 91 11
Fax: +41 22 733 54 28

To contact WIPO's External Offices
visit www.wipo.int/about-wipo/en/offices

© WIPO, 2022

Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

The CC license does not apply to non-WIPO content in this publication.

Cover: unsplash.com / © Kimzy Nanney,
© Kristen Colada Adams, © Katrin Hauf;
Getty Images / © Harshith K Aananth,
© Frans Lemmens

DOI: 10.34667/tind.46485